

Radovan Tadej
Rijeka

BESEDE KRSTIJANSKE I NIGDANJE

poetsko-leksički prilog

u srednjočakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu
(primorskom poddijalektu ikavsko-ekavskog dijalekta)

Sve pjesme u ovoj rukoveti (osim završene pjesme uz dvanaesti prilog), kao i svi čakavski zapisi, pisani su u mjesnom govoru Zlobina, autorova rodnog mjesta. Prema dijalektološkim istraživanjima i opisima (A. Belić, I. Lukežić, J. Lisac) ovaj govor pripada srednjočakavskom ikavsko-ekavskom dijalektu (ili primorskom poddijalektu ikavsko-ekavskog dijalekta). Konkretnije, hreljinskom govornom tipu koji obuhvaća mjesne govore u naseljima: Hreljin, Bakarac, Benkovac Fužinski, Kraljevica, Križišće, Mali Dol, Šmrika i Zlobin.

Imenica *zlo* vrlo je čest korijen u slavenskim toponimima. Tako, primjerice, imamo Žlobin, grad u Bjelorusiji; Zlobin, naselje u sastavu Grada Bakra, Primorsko-goranska županija; selo Zlogonje u sastavu Grada Lepoglave, Varaždinska županija; Zlosela pokraj Kupresa u BiH i nekad Zlo Selo, a danas Pirovac u Dalmaciji.

*Oj, Zlobine, oj, Zlobine,
Oslobodi Gospodine!*

Ovako je Gospoda zazivala za Velikog rata vojska stacionirana u Zlobinu, mjestu autorova rođenja (1956. godine), djetinjstva, odrastanja i mladenaštva. Prema legendi koja još živi u Primorju, a pjesnici vole legende i više su im skloni nego

povijesnim vrelima, Zlobin je u vrijeme starodrevnog Vinodola¹ bio utočište zločincima koji su osuđeni na progonstvo u to nepristupačno i tada nenaseljeno područje. Bili su prognani, ili da izdrže dosuđenu vremensku kaznu izгона, ili da tu čekaju pogubljenje. Ti svojevrsni pioniri krčili su šume i izgrađivali kolne putove kroz nepristupačne gorske klance. Bili su kao prvi bijeli doseljenici na američkom Divljem zapadu, samo što u ovom slučaju nije bilo Indijanaca, konja i revolvera. Umjesto nepreglednih prerija tu su bile neprohodne šume, namjesto grizlija, čegrtuša, planinske pume i kojota susretali su mrke medvjede, poskoke i zmije šarke, šumovitog risa i krvoločnog vuka.

I kakvi su ljudi rođeni u mjestima takvog nazivlja? *Hudi, poredni i neveljati* kao što su bili njihovi davni predci *zgoniki kaštigani* radi *tatbi, rubanja* i drugih većih ili manjih *grihi i zlostorenja*?² Imaju li prirođenih sklonosti ka pisanju i dara za pjesništvo? To čitatelj možda može i sam zaključiti iščitavajući *Besede krstijanske i nigdanje*³, opsežan poetsko-leksički rukopis iz kojeg je autor odabrao rukovet koja se ovdje objavljuje. Ona sadržava dvanaest odabranih tekstova koji sadržajno oblikuju jedinstveni tematsko-motivski i idejni okvir o jeziku, zavičaju, vremenu i trajanju, a brojka dvanaest moguće sadrži i dublje simboličke konotacije.

Što *šćeto* reći o samom slovoljubu, čije je *jime* Radovan, a *ki se piše* Tadej (U Hreljinskom urbaru iz 1700. godine ovo se prezime transkribira *Tadej, Thadei, Tadei* ili *Thadej*)? Možda samo ono što je najosnovnije i najopćenitije!

Radovan Tadej je ranije objavljivao članke, zapise, studije i pjesme u periodici (*Rival, Čakavska beseda, Godine, Matica, Dometi, Pul Matetićeve ognjišća, Sušačka revija, BBC Goranski časopis, Bakarski zbornik, Ognjište, Književna rijeka, Tarsatika, Republika, Grobnički list, Zvona, Novi list, Hrvatska rijeka, Bura, Ča*). Suradivao je u programima Radio Rijeke, a zastupljen je u niz pjesničkih pregleda i

¹ Antun Mažuranić u tekstu uz prvo izdanje Vinodolskog zakona, koji je objavljen 1843. u Kolu, časopisu Matice hrvatske, ovako je opisao Vinodol: *...zvao se je u staro doba oni dio Hrvatske zemlje, što je do mora između Senja i Reke. Vas ovi kraj bio je vlastitost knezova krčkih, vinodolskih i modruških, koji su od prilike 150 godina počeli se Frankopani pisati. U Vinodolu bila su znamenita mesta: Novi Grad, Ledenice, Bribir, Grižane, Drivenik, Hreljin ili Hriljin, Tersat i Grobnik...* Mažuranić, A. (1843.) *Zakon Vinodolski od leta 1280.* (Priobćen od prof. Ant. Mažuranića.), *Kolo: članci za literaturu, umjetnost i narodni život.* God. 2, br. 1. Str. 50-97. Antun Mažuranić, hrvatski je filolog, brat poznatijeg pjesnika Ivana, rođen u Novom Vinodolskom 1805., a umro u Zagrebu 1888. godine.

² Riječi iz ove rečenice: *hud/hudoba, zgonik, tat/tatba, rubanje/rubarija, grih i zlostorenje* rabljene su još od strane sastavljača Vinodolskog zakona (1288. godine), a koriste se i danas u lokalnim, čakavskim govorima.

³ *Krstijani* su kršćani, a u općenitom smislu i svi ljudi, puk, narod, svjetina, *svit, čeljad*, arh. *kerstijani*. *Nigdanje* je nekadanje, nekadašnje, iz prošlih vremena, od nekada, ondašnji, prijašnji, nesuvremen.

antologija, među kojima je i *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća (tusculum antologija)* antologičara Milorada Stojevića, II. izdanje, nakladnici *Nova Istra* i istarski ogranak DHK, Pula, 2007. godine.

Prema njegovu scenariju snimljen je i dokumentarni film o Josipu Marohniću, prvaku hrvatske iseljeničke zajednice u SAD-u s početka 20. stoljeća. Film je snimljen 1995. godine u režiji riječkog fimaša Bernardina Modrića, u koprodukciji *Istra-filma* iz Rijeke i HTV-a.

Objavio je sljedeće kanconijere:

1. *Ljudi krstijani*, Centar društvenih djelatnosti mladih, Biblioteka Val, Rijeka, 1991. godine;
2. *Ki smo ča smo*, Centar društvenih djelatnosti mladih, Biblioteka Val, Rijeka, 1992. godine;
3. *Domaće najveće ljubavne – hrvacke starinske pivanje pobrane va naše dane na Zlobinu*, Kulturno prosvjetno društvo Ivan Matetić Ronjgov, Zlobin, 1993. godine;
4. *Drama poetica ciacavschiana – črez čakavski ričnik složena*, Izdavački centar Rijeka d. o. o., Rijeka, 1997. godine;
5. *Rič po rič*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 2001. godine;
6. *Zvukovlje stihovlja – čakavski panoptikum*, Naklada Kvarner d. o. o., Rijeka, 2012. godine i
7. *Astralije*, vlastita naklada, Rijeka, 2016. godine.

Ostala publicistička izdanja:

- *Iseljavanje iz Zlobina* (povijesno-sociološka studija) vlastita naklada, Zlobin, 1995. godine;
- *U potrazi za izgubljenim Zlobinjarima – Zlobinski iseljenički čeljadopis, prilozi istraživanju prekomorskog iseljavanja iz jednog malenog mjesta u zaleđu Hrvatskog primorja*, u: *Bakarski zbornik V*, Bakar, 1999. godine;
- *In search of the lost people of Zlobin* (povijesna studija na engleskom jeziku) prvo izdanje, vlastita naklada, Zlobin, 1999. godine;
- *Kukuljanovo – Sto i pedeset godina u životu jedne škole 1853. – 2003.* (povijesna studija) Fintrade&tours d. o. o. Rijeka, 2004. godine;
- *In search of the lost people of Zlobin – Research on overseas emigration from a Croatian village on the Adriatic coast* (povijesna studija na engleskom jeziku), drugo izdanje, naklada Fintrade&tours d. o. o. Rijeka, 2006. godine;

- *Priče iz zlobinske starine – prilozi za upoznavanje najstarije prošlosti našega mjesta*, četrdeset povijesnih priča objavljenih povodom 170. obljetnice zlobinske župe, Naklada Kvarner d. o. o, Zlobin – Rijeka, 2014. godine i
- *Putovima Pavla Vidasa (O životu, putovanju i pisanju jednog iseljenika)*, u suautorstvu s Vjekoslavom Jurdanom, nakladnici Institut za migracije i narodnosti Zagreb i Katedra Čakavskog sabora »Bakarskoga kraja« Škrljevo, Zagreb 2021. godine.

tadej.radovan@gmail.com

1. BESIDA – BESEDA – BESJEDA

Imenica besjeda, *beseda* ili *besida* javlja se unutar cjelokupnoga hrvatskoga govornog prostora u svim oblicima refleksa staroslavenskog jata. Njezino značenje nije samo riječ, već ona znači puno više od toga: i govor, i slovo, i razgovor, i Evanđelje, i propovijed, i jezik... Kako ima praslavensko ishodište, nalazimo ju u svim današnjim slavenskim jezicima, a u hrvatskom jeziku je nazočna u sva tri njegova narječja.

Beside i *besede* čakavskog (naravno i kajkavskog) leksičkog fundusa izvrstan su primjer kako izrazi čakavskog podrijetla mogu obogatiti hrvatsko rječničko blago. Stoga je čakavsko *besedišće*, u kojem će biti prikupljeno sve rječničko blago sa svih čakavskih strana i potom ravnopravno inkorporirano u rječnik hrvatskog jezika, *conditio sine qua non* hrvatskog jezikoslovlja, ali i kulture uopće. Taj hrvatski lingvistički troplet (ča-kaj-što), uz mnoštvo dijalekata i mjesnih govora, daje hrvatskom jeziku njegovu posebnost i samobitnost te je najbolji odgovor na nakane spajanja, pripajanja, prisvajanja, prekrajanja, svojatanja, stapanja i utapanja hrvatskog nam jezika. Punopravno uvažavanje svih hrvatskih narječja jedina je brana tom i takvom negiranju našega *zajika!*

Jezične dragocjenosti kao što su *čakavščina* i *kajkavščina* zahtijevaju uvažavanje, vrednovanje i divljenje, a nikako prezir, omalovažavanje i diskriminaciju, čemu smo svjedočili, nekad više-nekad manje, u stotinu i pedeset zadnjih jezikoslovnih godina. Diskriminacija: autori koji pišu na dijalektu su prognani u zasebne, izdvojene časopise, rubrike, naklade, preglede i antologije; prezir: cjelokupno dijalektalno stvaralaštvo smatra se *a priori* manje vrijednim; omalovažavanje: dijalektalne riječi

kvalificiraju se kao neknjiževni izrazi, zastarjelice, provincijalizmi, regionalizmi, lokalizmi i sl.

Što drugo reći, već da su od Turaka gori samo poturice, a od Vuka još jedino ljući mogu biti vukovci!

BESEDA KRSTIJANSKA I NIGDANJA

*sam sobun se pitan
smirun i samor va sebi
je još živa ka dušica
da more razumit ove pivanje
na ovin divanu volari i mežnjari*

*da još ki god more zavolit riči
na ovin zajiku sirotic i težakinj
ča još komu ta beseda
krstijanska i nigdanja
more bit kakov sinj*

*ča još je takov kakov ki
va koj od naših plovanij*

2. ČAKAVSKI GOVORČINI

Današnji čakavci najvećim su dijelom Mediteranci i samim time baštinici sredozemnoga kulturnog kruga, ali i temperamenta. To se očituje i u tome što vole pričati, besjediti, razgovarati, uvjeravati, dokazivati, polemizirati, »brstiti« o svim društvenim temama. Blagorječivi su, zlatousti i možda ovaj mali književni prinos može biti dokaz tome.

Upravo radi toga možemo za čakavce (kako mušku, tako i žensku čeljad) reći da su: *brontuloni, čakuloni, frflje / frfljine / frfljavci / frfljala / frfuljala / frfeljala /*

frfljače / frfuljače / frfeljače, predikavci / predikače, divanjaroti, šprlente / šprlentače, krklje / krkljine / krkljavci / krkljala / krkljače / krkuljače / krkeljače, lajavci / lajute / lajoti / lajavčine, laprdala / laprdače / laprdljivci, prtlje / prtljavci / prtljine / prtljala / prtljače / prtuljače / prteljače, trtlje / trtljine / trtljavci / trtljala / trtuljače / trteljače / trtljače, drdlje / drdljine / drdljala / drdljače / drdeljače / drduljače / drdljavci, palamude, čampe / čanpe / čampala / čanpala / čampaloni / čanpaloni / čampavci / čanpavci / čanpavčine / čampavčine / čanpule / čampule, ćanće / ćanćala / ćanćavci / ćanćavčine, prketaže / prketače / prketala, kljepetače / hljepetače / hlepetače / klepetače / kljepetala / hljepetala / hlepetala / klepetala / kljepci / klepci / hljepci / hlepici / kljepčine / klepčine / hljepčine / hlepčine / klepetule / kljepetule / hlepetule / hljepetule / klepetulje / kljepetulje / hljepetulje / hlepetulje, kljempetala / klempetala / kljenpetala / klenpetala / hljempetala / hljenpetala / hlenpetala / hlempetala / kljenpetulje / klenpetulje / kljempetulje / hljenpetulje / hlempetulje / hlenpetulje / klepetavci / kljepetavci / klempetavci / hljepetavci / hlepetavci / kljenpetavci / kljempetavci / klenpetavci / hljempetavci / hljenpetavci / hlenpetavci / hlempetavci / klepetuše / kljepetuše / hljepetuše / hlepetuše / klenpetuše / kljenpetuše / klempetuše / kljempetuše / hljempetuše / hljenpetuše / hlempetuše / hlenpetuše / klenpala / klempala / kljenpala / kljempala / hljenpala / hljempala / hlenpala / hlempala / drezgetače / drezge / drezgetala / drezgetulje, otipače / potipače / otepače / tepci / tepače / tepčine / tepala, klafrače, kreketala / kreketulje / kreketaje / kreketavci, klokotala / klokotače / klokotavci / klokotulje, bljezgavci / bljezgetala / bljezgetače / bljezgetulje / bljezgavice / bljezbetulje / bljezgani / baljezgani / bljezgala / baljezgala / baljezgače / paljuzgače / paljezgače / paljezgala, blenbetala / blembetala / blembala / blenbala / blenbetulje / blembetulje / blebetulje / blebetuše / blebeki / blebetala / blenbetače / blembetače / blebetače / bljenbetala / bljembetala / bljebetuše / bljebetulje / bljebetala / bljenbale / blenbale / bljembetulje / bljenbetulje / bljebetala / bljenbetače / bljembetače / bljebetaje, trumbetače / trunbetače / trumbetala / trunbetala / trumbetulje / trunbetulje, taflje / tafljače / tafljine / tafjlala / tafljari / tafuljače, faflje / fafljače / fafljine / fafljala / fafljari / fafuljače, kritikala / kritikače...!

Govorčin je čovjek glagoljiv, koji mnogo govori, besjednik koji voli ćakulat, divanit, klokotat, brmboljat / brnboljat, ćucat, kuntreštat, kampanat, kukurikat, kodakak, ćanćarit, čagatat, kreketat, blenbetat / blembetat / bljenbetat / bljembetat / blebetat / bljebetat / blembat / blenbat / bljembat / bljenbat / blembarit / blenbarit / bljembarit / bljenbarit, trumbetat / trunbetat, šćaborit, žvergat / žverglat / verglat / vergat, žventulat...). Mnogo toga prosuđuje i osuđuje (uvijek je spremen brontulat, beštimat, kritikati i predikati), zna ogovarati (kljepetat / hljepetat / hlepetat / klepetat,

otipat / potipat / test, klafrat, nastat babarije), ali umije ponekad i lagati (*fafljat / tafljat, fajtat, fadigat / padigat*).

Neki put ti čakavski besjednici govore mudro i razborito pa nešto i *dokunčaju*, ali neki put njihovo je govorenje nerazumno (*palamude, blastamare, ćampaju / ćampare / nastoje ćamparije, ćanćaju, tlape, paljuzgaju / baljuzgaju / baljezgaju / bljezgaju / bljuzgaju / bljezgare / paljezgaju / bljezgetaju / bljezgare / bljezgetare, bubaju, trabunjaju, drezgetaju, brštulaju, bulazne, pendekuju*), viču i prijete (*krakore, bliju, laju, tule, rule, breču / obreču se, roču*). Kada mlate praznu slamu i besjede glupavo, tada je njihov govor *šup divan, ča to pa se more reć da prkeću i blastamare*. Kad im je govorenje još i nerazgovjetno, onda *frfljaju / frfljare / frfljere, prtljaju / prtljare, krkljaju / krkljare, trtljaju / trtljare, drdljaju / drdljare, huntaju, pentaju, jecaju* ili *šveljkaju*.

A, mili Bože, sakakovih nas je na ovin svitu, ča ne da je?

OČUVAJ NAS, BOŽE

*Očuvaj nas Bože
Huntava prtljavca šupa divana
Divanjarote ki paljuzga ča to
Trtljine ka frflje
Frfljine ka trtlje
Krkljine ka prtlje
Prtljine ka krklje
Drdljine ka drezgeće i
Drezgetaće ka drdlje*

*Bog nas čuvaj
Žveljarina sključavca
Brštulina jecavca
Lajute kad brontula
Prketalote kad prediče
Predikavca kad prkeće
Prketaže kad krakori
Govorčina kad palamudi i blastamari*

3. GROHOTI I GROMAČE

Mnogo riječi u hrvatskom jeziku, kako čakavskih tako i nečakavskih, a koje se odnose na kamen, zemlju i stijenje započinju glasovnim sklopom »gr«. To su npr. *gruh, grušji, griža, gradina, gromuš / grobuš, grohotat*, grumen, gruda, graba, grad, gradnja, greben, gredica, grob, gromada, grot..., a tu je i vrlo sličan glasovni sklop »hr« u čakavskoj riječi *hrusta*. To vrijedi i za *grohote* (ili *gruhe / grušine*) i *gromače*. *Grohoti* su nastali krčenjem krševitog zemljišta radi dobivanja obradiva zemljišta (*laza, umejka, mašune, lišice*). *Gromače* su izgrađene poput zida na rubu posjeda pa tako postaju i međaši, a *grohoti, gruhi* i *grušine* su kupovi (*gomile*) kamena poslanog unutar posjeda.

Gruhi / grušine / grohoti, gromače i njihove *mirine* stoje stoljećima, nezamijećene ni od namjernika, ni od slučajnika. Prohujale su uz njih milenijske bure, juga, snjegovi, ljeta, zime, kiše, suše, vrućine, hladnoće, ratovi, bune, prevrati, tuge i veselja, a *brižno poštivano* kamenje još je tu! Predstavljaju ti kameni kupovi istinske umjetničke skulpture i trajne spomenike koji, uspravni i postojani, svjedoče o prohujalim vremenima i prkosu njihovih graditelja, *zapregljenih mučenjaki i trudnjaki*.

Onaj sitni kamen iz popratne pjesme je naš planet Zemlja, s drugim kamenčićima *na gruhu* postaje Sunčev sustav, sve *grušine* unutar jedne krčevine su zasebna galaktika, a sve *gomile* na svom dinarskom kršu predstavljaju čitav svemir.

KAD SE DUŠA Z TELUN RASTAJE

*kad se duša z telun rastaje
i kad kreljuta prama nebu
gljeda toga časa ravno naprvo
va misec i zvezde pred sobun
ali se smirun obraće nazad*

*kad se duša z telun rastaje
naviguje morda drito vajer
ali krmalji simo pa tamo
malo dolika malo gorika*

*kad se duša z telun rastaje
ki zna ako zagljeđiva črnu zemljicu*

*ka biva se manji kamičić
i na kraju bude pešnjak
med drugin svemirskin grušnjun
na gomili va jednin gruhu*

4. JUR

Umjesto ovog staročakavskog izraza danas rabimo, ili česticu *zar*, ili veznik *već*. Međutim, suštinsko značenje riječi *jur* puno je ekspresivnije i poetičnije. *Jur* je pitanje nevjerice, upit o nečemu za što se zna da se zbiljo (ili smo sigurni da će se zbiti), ali se unatoč tome još gaji nada da se to nije dogodilo (ili da se neće dogoditi).

Dubrovčan Džore Držić (1461. – 1501.) tako u *Pjesnama ljuvenim* kaže:

*Gizdava t' **jur** nika vidih da gre vila
S kom ures i dika slavno t' se združila,
I rekoh sam sebi: zač nju svi ne slave,
Tač na svit pri ne bi vila bez zabave...*

Još su poznatiji versi koje je napisao Hanibal Lucić (1485. – 1553.), renesansni hrvatski književnik rodnom s otoka Hvara, u glasovitoj pjesmi *Jur ni jedna na svit vila*:

***Jur** nijedna na svit vila
Lipotom se već ne slavi,
Jer je hvale sve skupila
Vila ka mi sarce travi...*

I narodni stihotvorac koristio je poetsku moć ove riječi u stihovima pjesme koja se nekada pjevala u Zlobinu, a zabilježena je 1984. godine prema kazivanju Marije Vukonić *Petrinove*. Mogla bi se nasloviti i *Jedna očajna* (prema Nerudinoj zbirci *Dvadeset ljubavnih i jedna očajnikova*).

*Kud pogljedan, svud je tama,
Za me svitla nigdi nema.
Jur ćeš mila pred oltarom
Drugome ruku pružiti!?*

Ni ovaj pjesnik nije odolilo da ne priziva svoju ljubljenu stihovima *Jur će, mila?*

JUR ĆE, MILA?

*Jur će, mila,
Drugi pozobat tvoje ostružnice?*

*Jur će, mila,
Drugi oskust tvoje struskaljce?*

*Jur će, mila,
Drugi popast tvoje drenjule?*

*Jur će, mila, drugi
Popast,
Skust
I zobat?*

*Jur će, mila, drugi,
Jur će, mila,
Jur će?*

5. OMRŠE

Omrše su duše, *kršćene dušice*. Naši stari mogli su, ne samo duhovno već i tjelesno osjetiti nazočnost duša (njihov glas, miris, opip...). Iz svojih obitavališta *dušice* su zalazile u ovozemaljski svijet i komunicirale sa svojim najbližima. *Omrše* su tješile, sokolile, blagosiljale, savjetovalе, blago korile, podsjećale na obljetnice i prisjećale se obiteljskih okupljanja. To je moglo biti i danju, ali su se najčešći susreti s *omršami* događali noću. Ti doticaji su bili radosni (za razliku od neugodnih susreta s *višćami* / *viščuni*, *štrigami* / *štriguni*, *štroligami*, *fjokami* / *flokami*, *mračinami*, *morami* / *morinami*, *kudlaki* i *maliki*). Oni malobrojni, a još živući svjedoci u tim su momentima osjetili bogougodno čuvstvo. Iz njihovih iskaza dalo bi se zaključiti da je *omršilišće* bilo u samom središtu neba.

Možemo li danas odgonetnuti podrijetlo ove neobične i nažalost zaboravljene riječi? Dragutin Antun Parčić (Vrbnik, 1832. – Rim, 1902.), poznati hrvatski gramatičar, glagoljaš, leksikograf, prevoditelj, pjesnik, tiskar, svjetlopisac (fotograf) i jezikoslovac, tiskao je u Rimu 1893. godine glagoljski misal za pokojne naslovljen *Misi za umr'še* u nakladi vatikanske Kongregacije za nauk vjere (*Congregatio de*

propaganda fide). Zasiurno se upravo u toj starohrvatskoj riječi iz naslova Parčiće-va misala skriva i korijen čakavske *omrše!* *Umr 'še* su pokojnici, oni koji su umrli, oni koji umriješe, dakle, čije duše iliti *omrše* odletješe u nebo!

JA I NAŠ OTAC

*sakur noć pride
pa obajdemo
naše košenice i pašince
divanimo zapolnoćun
o semur i sačemur
na dugo i na široko
spametimo se sih
ne pozabljamu nikogar
ja i naš otac*

*kad prvi petehi zapivaju
un se mora vrnut
va svoje njazlo
tamo na drugome svitu
z druge strane neba*

6. OVDI – UVDI - EVDI – EVDE – UDE

Neki čakavci govore *ovde* / *ovdeka* / *ovdekar* / *uvde* / *uvdeka* / *uvdekar*, neki *ovdi* / *ovdika* / *ovdikar* / *uvdi* / *uvdika* / *uvdikar*. Grobničani, pak, kažu *evdi* / *evdika*, u nekim *kirskim* (vinodolskim) govorima to bi bilo *evdi* / *evdika* / *evdikar*, u crkveničkom idiomu *evde* / *evdeka* / *evdekar*, a Plosnari, Ponikvari, Kukuljančani i Škrljevcani znaju reći *ude* ili *udeka*.

Sve ove varijante jedne te iste istoznačnice su posebne i punopravno ih koriste govornici u svojim materinjim jezicima. Ovdje se želi pomoću iste riječi u svim njezinim oblicima (*ovde* – *ovdi* – *evdi* – *evde* – *uvde* – *uvdi* – *ude* – *evdika* – *evdeka* – *uvdeka* – *uvdika* – *ovdeka* – *ovdika* – *udeka* – *uvdikar* – *uvdekar* – *ovdekar* – *ovdikar* – *evdikar* – *evdeka*) ukazati na raznolikost čakavskog narječja.

Toj raznovrsnosti pridonosi i druga *beseda* istog značenja, također sa svojim brojnim inačicama. Zanimljivo kako je svih devet varijanti jedne te iste riječi za-

bilježeno samo u jednom čakavskom govoru, i to onom koji se govori u Zlobinu, mjestu rođenja autora ovih redaka. To su ove inačice: *tu – tuka – totu – tukar – totur – tutuka – totuka – totukar – tutukar*.

TA PRVI DAN OV LIH SEGUTRA JUTRA I TA DRUGI DAN

*kadi smo to
ov lih
tu i tuka*

*smo mi bili
ta prvi dan
tukar i totur
ali segutra
totuka i tutuka*

*ki zna ćemo bit
jutra ali ta drugi dan
totu i totukar*

7. PLASA

Plasa je zaselak na Karolinskoj cesti između Zlobina i Hreljina te željeznička postaja koja se u prošlosti nazivala *Plase-Crikvenica*, budući da je bila prometno čvorište za Crikvenicu i cijelo vinodolsko područje. Sam toponim se spominje i u Hreljinskom urbaru iz 1700. godine, a prema katastarskim izmjerama i evidencijama ovo područje danas je dio katastarske općine Ružić Selo koja zajedno s katastarskom općinom Hreljin objedinjuje teritorij jedinstvenog naselja Hreljin.

Ova *Plasa* u govoru domaćih čakavaca uvijek dolazi u navedenom obliku, tj. u jednini, dok je službeni naziv *Plase*. Nešto slično kao kod *Fužine* koja je za domaće stanovništvo uvijek u jednini (*Fužina*), dok se u službenoj uporabi koristi naziv *Fužine*.

Plasa / Plase / Plasina / Plasine / Plaški / Plas je, inače, vrlo čest toponim, pogotovo na području čakavskih govora ili na prostoru gdje se u prošlosti govorilo čakavski. Lokalitet uz vršni greben planine Učke naziva se *Plas*. *Plasa* je brdo u

sklopu planinskog masiva Bitoraja pokraj mjesta Vrata u Gorskom kotaru, *Plase* su toponim koji se bilježi u katastru goranskog mjesta Lič, *Plasina* je predio iznad Otočca u Lici kuda prolazi autocesta Zagreb-Split, a *Plase* je naziv jedne katastarske općine koja se nalazi u gradu Rijeci te toponim za predio iznad omišljanske uvale Pesja na otoku Krku. Zanimljivo je kako se, upravo u omišljanskome čakavskom idiomu riječ *plase* koristi za označavanje ravnog područja, livade (Ivan Mahulja *Rječnik omišljanskoga govora*, II. izdanje, Riječki nakladni zavod-Općina Omišalj, Rijeka-Omišalj, 2016.).

Poznati hrvatski etimolog Petar Skok (Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* (1-4), JLZ, Zagreb, 1971. godine) navodi da je osnovno značenje ove riječi: 1. zemljište, polje; 2. iskrčeno zemljište; 3. čistina u šumi; 4. ravnica obrasla travom. Laički odvažno i pjesnički slobodno moglo bi se dopuniti ovo etimološko tumačenje tvrdnjom kako je osnovno značenje praslavenske riječi *plasa / plase* bilo pojas, prostor, površina, područje, određena zemljišna čestica.

Prema značenju, ali i iz same strukture ove riječi vidi se da je bliska engleskom *the place* ili njemačkom *der Platz*, pa možemo pretpostaviti da njezino podrijetlo seže još dublje u prošlost. Preciznije, u indoeuropski prajezik koji se govorio između 6000. i 3000. godine prije Krista!

8. SLEDIĆAC – BOBIĆAC – KAPIĆAC (ČAKAVSKI DEMINUTIVI)

I nečakavcima su opće poznate one čakavske, gervaisovske minijature:

*kućice, suzice,
zidići, krovići,
vrapčići, dolčići,
lešice, ženice,
cestice, putići,
rečica, dečica, urice!*

I ne samo da su *dolčići*, *rečica* i *lešice*, već su to *mići dolčići*, *mića rečica* i one još manje *lešice*. To bi bilo malo u malom ili minimum minimuma.

Ali, možemo mi u čakavskom još i dalje, na još manje, sve do infinitezimalne razine. Primjer za to su tri riječi koje same po sebi znače malo, sitno, neznatno, nebitno, *miće*, *maće*, *mićušno*, *mićešno*, *mićašno*, *maljašno*, *malješno*, *malešno*, *majašno*, *maćešno*, *maljahno*, *maješno*, *mijušno*, *mićero*: *sled*, *bob* i *kap*!

Manje od tog malenog je *sled-ić*, *bob-ić* i *kap-ić*. Još manje od toga (dakle, manje od malenog, pa još manje od toga malog i još umanjenog) bilo bi *sled-ić-ac*, *bob-ić-ac* i *kap-ić-ac*.

Po istom načelu možemo takve deminutive deminutivnih deminutiva tvoriti i od imenica *kus*, *bokun*, *komad*, *truh*, *prah* i *polić*, pa ćemo dobiti *kus-kusić-kusićac*, *bokun-bokunić-bokunićac*, *komad-komadić-komadićac*, *truh-trusić-trusićac*, *prah-prašić-prašićac* i *polić-polićac*.

ČAKAVSKI DEMINUTIVI

sled čovika to j čovićac
kap popića to j popićac
bob mladića to j mladićac

truh trusića to j trusićac
prah prašića to j prašićac
kus kusića to j kusićac
pol polića to j polićac

bob sledića to j kapićac
kap bobića to j sledićac
sled kapića to j bobićac

ČAKAVSKI AUGMENTATIVI

Čakavci imaju i augmentative! Nisu ograničeni, ako ste to pomislili, samo na deminutive. Znaju oni i lupnuti šakom o stol pa *zarocat*, *zablijat* i *zatulit* da se čuje do devete *plovanije*. To će vam biti puno bistrije kada pročitate ove uvećanice:

– *guzina*; – *guzanina*; – *čeljadino*; – *čovičina*; – *Pizdina*; – *mesopustina*;
 – *trubastina* / *trubilina*; – *mrcina*; – *kruljina*; – *Hreljančina*; – *Fužinarčina*;
 – *Zlobinjarčina*; – *zločestina* / *zlino*; – *kljepčina*; – *serčina* / *serilino* / *pose-
 ruljina*; – *hljepuzdrina* / *hljepustina*; – *hudobina*; – *krivogljedina*; – *jebačina*;
 – *kurbetina* / *kurbesina* / *kurbešina*; – *nesprudina*; – *palandračina* / *palandri-
 na*; – *fuksetina* / *fuksina*; – *flundretina* / *flundračina*; – *prasičina* / *praščina*;
 – *kobiletina*, – *kravetina*; – *petešina*; – *jarušina*; – *jarčina*, – *junčina*; – *telčina*,
 – *ždribčina*; – *prčina*; – *babučina*; – *krabuljina*; – *dovičina*; – *neograbnja-*

čina; – curilino / pocurančina; – kergenjačina; – fafuljačina / frfuljačina / frfljina; – potipačina / tepčina; – fuljetačina; – bljezgavčina; – blenbetačina; – lajavčina; – pantavčina; gingavčina; – mehkoprčina; – smrduljina; – ritomeljina; – nedelutina / lenčina; – grintavčina; – zahirenčina; – boljihavčina; – kanjina; – krkljina; – prtljina; – drdljina / drdeljačina / drezgetačina; – trtljina; – klatežina; – poseljutarina; – črvojidina; – blagoberina; – matrunina; – braboljčina; – govno kopina; – ćanćavčina; – ditesino / ditetino; – fantetino / fantesino; – grišina; – drivojidina; – drizgotina; – drkalovina; – hlandravčina; – siromašina / sirotina; – halaburina; – huntavčina; – hantavčina; – trhljinavčina; – jakušina; – komadina; – kvintalina; – kilavčina; – krepalina; – kukavčina; – maletina; – kudlačina; – morina; – fljočina; – mračina; – štrigunina; – neograbnjačina; – krebljina; – traljina; – krečina / kračina; – tretognjetina; – krivogljedinina; – smrzloritina; – mastihljustina; – samohojina; – svojglavina...

Dakle, nisu uvijek i jedino *kućice*, *zidići*, *krovići*, *cestice*, *putići*, *lešice*, *dolčići* i *rečice*, jer budu tu i *gradine*, *dolčine*, *glavičine* i *grušine*!

9. TOLIČ

Tolič ili *tolička* je već gotovo zaboravljen čakavski prilog u značenju maloprije, maločas, netom, prije kratkoga vremena i jedva da se još koji put spomene u živom, razgovornom jeziku.

Odakle nam dolazi ova neobična riječ? Neki tvrde da je turcizam, jer se koristila u Bosni, ali u rječnicima turskog jezika i turcizama nije pronađena potkrjepa za ovu tvrdnju. U srpskom jeziku se spominje šumadijski privincijalizam *otoič* u istom značenju kao zlobinski *tolič*. Našu zaboravljenicu ne bilježe ni rječnici hrvatskog jezika, uključujući *Etimologijski rječnik* Petra Skoka, a nije zabilježena ni u grobničkom, ni u kastavskom rječniku, ni u besedarijima bodulskih idioma. Spominju ju, u istom značenju kao što je to navedeno na ovome mjestu, Radoslav Runko u *Rječniku govora zaseoka Mrkoči u Istri* (Naklada Kvarner, Rijeka, 2014. godine) i Ivanka Bralić u rječniku šmričko-kraljevičkog govora *Čakavske besede moje i sih mojih* (Udruga u kulturi Stol, Kraljevica, 2014. godine), a Blaž Jurišić u *Rječniku govora otoka Vrgade* (JAZU, Zagreb, 1973. godine) navodi njezinih osam inačica: *tolič*, *tolička*, *toliška*, *otolič*, *otoič*, *otolica*, *toliska* i *utolca*.

Bilo kako mu drago, ma od kuda došla, *tolič* je postala naša, domaća i čakavska. Nažalost, čeka ju usud mnogih mrtvih čakavskih riječi, nekorištenih i zaboravljenih! Kada se konačno prestane koristiti, a taj čas je vrlo blizu, bit će to smrt još

jednog čakavskog izraza. Ne zaboravimo da u lingvocidu prvo umiru riječi, nakon njih nestaju govori i idiomi, slijede ih narječja i dijalekti, da bi naposljetku umrli čitavi jezici.

Nota bene: s njima i narodi!

JEDAN OGLJED

*jedan ogljed
spod oka
ki me gljeda
i ja ga vidin*

*jedan ogljed
od pred čuda let
ko da j bil čera
ali brž
ko da j bil tolič*

10. TRETOGNJETAN TRTOGNJETAC

Čakavski leksik bogat je složenicama, pa u slovníku ovoga narječja možemo naći mnogo primjera u kojima se zrcali maštovitost čakavaca u poigravanju s riječima. To bi, ilustracije radi, bile ove tvorenice: *krivogljjed / krivogljjedan / krivogljedac, tretognjet / tretognjetan / tretognjetac / trtognjet / trtognjetan / trtognjetac, smrznorit / smrznoritan, srborit / srboritast, hudohaljan / hudohaljac, lahkoprđac / lahkoprđan, mehkoprđac / mehkoprđan, pizdogljjed / pizdogljjedac, pizdohaljac / pizdohaljan i pizdohrančić / pizdofrančić, mastihljjust, govno kopina, ritomelja, golomačast, gorirožice, pizdošvik, podguzovat, podlesnica, pizdoglav, vragodrtan / vragudrtan, rukopružan, samosvoj / samohoj / samohojina, svojglav, starokrajac, blagoberina, črvojidina / črvojid, dragomaljan, drivojidina / drivojid / drvojidina / drvojid, drek-magazin, lahkodelac / lahkodelnik, bezgajbar, halabura, svetopetka, sajometlar / sajomet, samoglav, travovabac, slabojebac, plačimajka / plačipička, plašibura, zlotvorenje / zlostvorenje, nogoguzica, nabiguzica, hudodavac / hudodelnik, dušogubac, naglobrzan, priburac, strahoprđac / strašiguzica, šupoglav, vrtiprah, podmućec / podskriveć / podotaj, seznavo, opodzimi, ononičit....*

Takve igre riječima starih čakavskih govornika imaju bliskost s homerovskim kovanicama u *Ilijadi* i *Odiseji* te su usporedive s mnoštvom višesložnih pridjeva iz tih drevnih grčkih epova (...*jajnošljemac sjajnošljemac, dugosjen, konjogrivni, brzokonjik, vjetronoga, konjokrot, ružoprsta, krasnohaljka, daljnometan, srebrnoluki, mjedenhalja, crnooblačan, mnogoglava, krivorog, glasnogrli, volooka, munjobija, zlatotrana, kopljometnik, krasnopojasna, konjogojan, poznorođenac, lozoplodni, ljudomor, krivonokti, visokovratni, kopitonog...*).

Ništa što bi nas trebalo čuditi, jer su i Homer i čakavski *začinjavci* baštinici jednog te istog, sredozemnog kulturnog i civilizacijskog kruga.

11. VADIT

Čakavski glagol *vadit* znači učiti, poučavati, stjecati znanje. U staroslavenskom jeziku imenica *poved* znači učenje, nauk, znanost. No očito je kako ovaj izraz nije samo staroslavenskog, pa čak ni praslavenskog podrijetla, već korijen zacijelo ima i u indoeuropskom prajeziku. *Vede* (na sanskrtu znanje) svete su staroindijske knjige i najstariji hinduistički religijsko-filozofski tekstovi. Hinduisti drže da su *Vede* fundamentalni izvor znanja i osnova njihove vjere te poimanja svijeta i svemira. Napisane su u razdoblju od 1500. do 500. godine prije Krista. Dakle, čakavski izraz *vadit* vjerojatno ima izvorište i u indoeuropskom prajeziku, čime uranjamo u prošlost još najmanje daljnjih pet milenija.

Naprосто je fascinantno kako sa čakavskim riječima možemo otputovati u duboku prošlost i tako premostiti ne samo ere već i kontinente!

12. ZAJIK

Bitne odrednice hrvatskog jezika (čakavski rečeno *zajika*) njegova su narječja: čakavsko, kajkavsko i štokavsko.

Čakavci se često znaju zapitati: *umire li to čakavsko narječje?* I čakavac Nazor se prije osamdesetak godina (Vladimir Nazor, *Umiranje ili rađanje čakavštine, Obzor*, 12. ožujka 1935. godine) pitao umire li ili se rađa *čakavščina*, nadajući se ipak da je *dalek čas da joj piše nekrolog*. Ipak, u tom pogledu veliki hrvatski pjesnik nije bio optimist te je u predgovoru Gervaisovih *Čakavskih stihova* (prvo izdanje tiskano 1929. godine) napisao i ove riječi: *Prava čakavska umjetna lirika rodi se tek sada – možda u oči svoje smrti ... željna, da makar u posljednji čas dodje do riječi i da se afirmira.*

Nazoru je žestoko oponirao nezasluženo zaboravljeni književnik Franjo Pavešić, rodom iz primorske Krasice⁴, koji je polemizirao o *rađanju ili umiranju čakavštine* s ovim velikim hrvatskim književnikom rodom iz Postira na otoku Braču, ali i Gervaisom, Ivom Jelenovićem, Antom Dukićem i Vjekoslavom Štefanićem. U polemici Pavešić je tiskao pet članaka (*Duh čakavštine*, *Izumiranje čakavštine*, *Još o izumiranju čakavštine*, *Opet o izumiranju čakavštine* te *Duša i tijelo čakavštine*), koji su objavljeni u zagrebačkom *Obzoru* od 1934. do 1938. godine, a svi zajedno su tiskani u zasebnoj brošuri *Duša i tijelo čakavštine (polemički članci)*, izdanje *Hrvatskog tjednika Primorje*, Sušak, 1939. godine.

U članku *Izumiranje čakavštine* Pavešić piše ...*baš za onaj kraj koji govori najljepšom čakavštinom i koja se kao takva afirmirala već pred pedeset godina u narodnoj pripovijetki, - kaže da u njemu izumire čakavština. Takvu tvrdnju ne može se usvojiti... Osvjedočili bismo se već jednog dana, kad bismo se našli u društvu sa kojim čakavcem ili kad bismo ljeti došli na ljetovanje u Hrvatsko Primorje i tu iz ustiju puka čuli 'mrtvu' riječ, - da čakavština ne izumire. Danas je čakavština daleko od svoje smrti, dalje nego onda, kad su je svi sa svih strana proglasili, kao nepotrebnu te njezine dobre i narodne riječi sve do dana današnjega naši filolozi izbacivali kao obične provincijalizme... Cijeli život čakavskog primorja najbolji je dokaz o neizumiranju čakavštine, ali razumljivo, da oni, koji ne poznaju naš život i koji nasjedaju neispitanim tvrdnjama, proglašavaju ju mrtvom.*

U članku *Još o izumiranju čakavštine* Pavešić nastavlja u istom tonu: ...*jer čakavština se sačuvala do danas, sačuvat će se još najmanje par stoljeća, uz sve ne-daće i uz sve nepogode, kroz koje prolazi. Njezina je smrt još daleko, dalje nego i sami mislimo... Znam, ništa nije vječno, pa ni čakavština, ali ona je još daleko od svoje smrti.*

⁴ »...Rođen je u Krasici 27. IX. 1907. godine, gdje je polazio pučku školu, nižu gimnaziju završava u Bakru, trgovačku akademiju u Sušaku, a studij je dovršio na Slobodnoj školi političkih znanosti u Pragu. Umro je u Zagrebu godine 1963., a pokopan u Opatiji. Vrlo rano se počeo baviti pisanjem, najprije dopisništvom za razne novine, a potom literarnim radovima koje je objavljivao u Hrvatskoj reviji, Hrvatskom kolu, ali i u drugim književnim časopisima... Njegov se spisateljski rad proširio na područje teorije književnosti, lingvistike, sve do društvene i političke tematike. Od posebnog je značenja Pavešićeva publicistička, društvena, privredna, a naročito politička djelatnost izrazite HSS-ovske opozicijske orijentacije prijeratnog Sušaka. Naročito se ističe u tjedniku *Primorje* kojeg je bio osnivač, izdavač i urednik od 1938. do 1941. godine. Tijekom drugog svjetskog rata Pavešić je, kao istaknuti intelektualac našega kraja, bio neko vrijeme kulturni ataše ambasade NDH u Rimu. U poslijeratnom razdoblju bio je izložen progonima. Nama znancima i prijateljima znao je reći da mu je zbog toga vrlo teško što ne može književno ni publicistički javno djelovati, pa piše samo za ladicu...« (Vinko Tadejević: *Reafirmacija stvaralaštva Franje Pavešića*, *Sušačka revija* br. 12/1995.).

Trideset i sedam godina potom Božidar Finka pokušao je dati odgovor na isti upit (Božidar Finka, *Čakavska jezična problematika*, prilog pisan u povodu održavanja Četvrtog Sabora čakavskog pjesništva, od 1. do 4. lipnja 1972. godine u Žminju, dostupno na internetu), pa kaže: *Ako bi na to pitanje trebalo odgovoriti samo da ili ne, pozitivno ili negativno, odgovor ne bi trebao biti ni odlučan ni nepobitan jer nema odgovora na to pitanje koji bi bez ostatka uključivao čitavu čakavsku stvarnost. Prije bismo mogli reći da čakavština istovremeno i nastaje i nestaje; kao jezični fenomen obnavlja se, traje i postepeno preoblikuje. Doživjela je i svoj najveći procvat i po teritorijalnom opsegu i po svojoj funkciji književnog jezika, ali je zapažen i njezin teritorijalni uzmak, a potisnuta je i s položaja književnoga jezika. Njezina vitalnost i izražajnost nije zbog toga ni umanjena niti je beznačajna jer upravo u novije vrijeme nastaju na čakavštini književnoumjetnički proizvodi po kojima čakavština doživljava renesansu. Prema tome: čakavština umire, ali se na nov način, kao književnoumjetnički fenomen, širi i prodire i tamo gdje nikada nije sezala.* Radi se o vječitom pitanju (to su oni upiti na koje nema definitivnih, preciznih i pouzdanih odgovora). Eto, dokaz tome da i sada, puno godina nakon B. Finke i mnogo, mnogo godina poslije F. Pavešića, netko pokušava odgonetati ovu zagonetku. Vjerojatno neće biti riješena, ali vrijedi pokušati i ponuditi rješenje.

Dakle, umire li *čakavščina*, a s njom i hrvatski jezik? Svi jezici su smrtni, kao što su i ljudi. I svi će umrijeti, kao što umire i čovjek. Uzimajući u obzir demografske, sociološke, geostrateške, globalističke i gospodarske pokazatelje, a dodajući im opće poznatu hrvatsku površnost, lakovjernost, pomodarstvo i nesustavnost, može se zaključiti da će smrt ne samo *čakavščine* već i hrvatskog jezika s lingvističkog stajališta nastupiti uskoro. Doduše, to s ljudskoga gledišta i nije tako brzo, ali iz jezikoslovnog kuta gledano hrvatski jezik bit će kratkoga vijeka. Neovisno o tomu da li za tri do četiri ili za petnaest-šesnaest naraštaja, ali zasigurno našega jezika više ne će biti. Ipak, ostat će živa još neko vrijeme njegova narječja i dijalekti, kao kakvi međusobno nepovezani relikti, a među tim raspršenim ostacima ostataka bit će i čakavski govori dok i oni ne potonu u ništavilo povijesti.

RODU O JEZIKU

(O jeziku, rode, da ti poem)

*u ne tako dalekoj budućnosti
za tri do četiri ljudska vijeka
nalegoše na jazik hrvatski
naš nemar i žrvanj mijena
koje nište sve pred sobom*

*ni pjesnici neće biti pošteđeni
kako čakavski tako kajkavski
ali i oni štokavski
i pjesnici čija je veličina malenih
i oni koji su veliki
čitati će se kao što se danas
čitaju hrvatski latinisti
česmički ili crijević*

*a u nezamislivo dalekom vremenu
kad zemlja bude na umoru
i kad zadnji svemirski brod
ponese u nova ljudska staništa
sve što je čovječanstvo napisalo
kroz milijune zemaljskih godina
nitko više neće razumjeti
jazik horvacki
ali će posebni strojevi za dešifriranje
stare zemaljske književnosti
radoznalcima koji potječu od ljudske vrste
(a njih ima u svim vremenima
i na svim svjetovima)
prepjevati značenje zvuk rimu i ritam
svake pjesme i svakog stiha*

*tad ni hrvatsko pjesništvo
kao ni hetitsko sarmatsko ili kumansko
neće biti zaboravljeno
tako će i na drugim svjetovima
živjeti naš jezik
hrvatski će se pjesnici čitati
a njihove poruke prenositi
među zvijezdama*